

AKVILĖ RĖKLAITYTĖ

Marcelijaus Martinaičio kultūros „meistravimas“

Anotacija: Marcelijaus Martinaičio eilėraščių vaizdinija, jo poezijos vidinės struktūros analizė, akademiniai etnologiniai interesai ir tautosakos ekspedicijų praktika, jo kūrybiško gyvenimo simboliniai gestai (gyvenamojo namo parsigabenimas iš gimtojo kaimo į Vilnių, pomėgis dirbti medį, meistriškas margučių skutinėjimas), jo rankraščių specifika – visi kartu šie aspektai pasirodo kaip vieno kultūros teksto elementai, kaip tas pats pasakojimas, kurį atidžiai ir integraliai skaityti leidžia hibridinis literatūros antropologijos metodas. Ši prieiga atveria galimybę mąstyti apie kultūros interpretavimo tropus, integraliai veikiančias raktines sąvokas, konceptualiuosius modelius. Taip skaitant Martinaičio *tekstą*, ryškėja jo giluminiai motyvai, kuriuos pačius ir jų raišką, tikėtina, gali paaiškinti moksliniame diskurse dar neįsitvirtinusi poetinės antropologijos kaip sinergetiško poezijos veikimo koncepcija. Martinaičio *tekste* nesunku atpažinti vyraujančią stilistinę motyvą – meistravimą. Figūratyviniai ir stilistiniai medžio skulptūrų, medinio epo „geno“, dirbinių, medžio dirbimo rankomis motyvai poezijoje, eseistikoje, socialinės ir simbolinės veikmės lauke byloja apie savitą *autoriaus* (t. y. biografinio gyvenimo autoriaus ir estetinio kūrinio organizacinio principo) buvimo kultūroje būdą, kurį Hannah Arendt įvardijo sąvoka *homo faber*. Manytina, kad ši meistravimą žmogaus laikysena galėtų paaiškinti ir Martinaičio poetinių tekstų bei gyvenimo kūrybiškumą.

Raktiniai žodžiai: literatūros antropologija, poetinė antropologija, sinergetiškas poezijos veikimas, mimezė, *homo faber*, meistravimas.

Šiuolaikinės antropologijos diskursas fiksuoja „pasislinkusius žymeklius“ nuo stambių mātų prie smulkiųjų padalų. Cliffordas Geertzas yra atkreipęs dėmesį į tai, kad neįmanoma pažinti kultūros visumos, painaus ją sudarančių sistemų tinklo. Apie kultūrą galima kalbėti tik fragmentiškai, aprašant didesnės visumos atskiras dalis¹. Taigi postmoderniosios antropologijos dėmesio centre atsiduria

1 Kultūrinių sistemų interpretavimo būdą Geertzas pademonstruoja savo klasikinėse studijose – straipsniuose apie gaidžių kapotynes Balio saloje, religiją, meną, ideologiją, sveiką nuovoką.

tropas kaip kultūros interpretacinis kodas². Literatūros antropologija, kitaip tariant, sociokultūriniais ir antropologiniais interesais praturtinta literatūros kritika, gali sekti *atitikimų taku* per literatūros, antropologinės filosofijos ir sociokultūrinio gyvenimo lauką ir sujungti ryškėjančio tinklo fragmento galus.

Marcelijaus Martinaičio kūrybos lauke kaip antropologinis kultūros interpretacijos kodas ryškėja *dievdirbystė, medžio dirbimas, rankų darbas* – t. y. „meistravimas“ tiesiogine žodžio prasme³.

Poetinės antropologijos būdas

Bene universaliausia Vakarų pasaulio disciplina kultūros antropologija yra paveikusi kone kiekvieną discipliną, neišskiriant nė tradicinės literatūrologijos. XX a. antroje pusėje literatūros studijos ima gręžtis nuo formalių estetinių analizių, demonstruodamos stiprų kultūrologinį interesą. Susidaro idėjinės sąlygos įsitvirtinti naujoms studijų kryptims – naujam istorizmui⁴ ir literatūros antropologijai, kurių dėmesio centre, panašiai kaip ir kultūros antropologijoje, yra žmogaus būklė kultūroje, meninis ir socialinis kūrybiškumas (*mimēsis*), tapatybės ir patirties pasakojimai, simboliniai kultūros kodai. Atidžiai skaitant Martinaičio kūrybą ir socialinį gyvenimą, laikysenas kaip vientisą kultūros tekstą, ryškėja Martinaičio savęs–interpretavimo modelis, kurį galima nusakyti dar gana nauja poetinės antropologijos sąvoka.

Martinaitis savo eseistinį pasakojimą pradeda paaiškindamas, iš kur kyla jo žinojimas. Esė rinkinio, pavadinto „romanu“ *Laiškai Sabos karalienei*, įvade autorius kalba apie kelis savojo literatūros, tautosakos, liaudies meno, papročių, įvairių elgsenų supratimo šaltinius, iš kurių vienas yra intelektualinė kultūra, literatūra, universitetinis susipažinimas su lietuvių folkloru ir mitologija, kitas – anot Martinaičio, svarbiausias („svarbiausia jungiamoji grandis“) – jo paties kilmė ir poetinė

Žr. Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*: Straipsnių rinktinė [1973–1983], sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

2 Stephen A. Tyler, „The Poetic Turn in Postmodern Anthropology: The Poetry of Paul Friedrich“, *American Anthropologist*, New Series, t. 86, Nr. 2 (birželis, 1984), p. 328.

3 Jos nepaneigia ir Claude'o Lévi-Strausso struktūrinės antropologijos atradimai, ilgainiui tapę konceptualiais instrumentais semiotikos dirbtuvėje (Žr. Kęstutis Nastopka, „Sakymas ir diskursas“, *Metai*, 2010, Nr. 8–9, p. 104–116).

4 Catherine Gallagher, Stephen Greenblatt, *Practicing New Historicism*, The University of Chicago Press, 2000, p. 2–3.

kūryba, kurioje tam tikros patirtys pasireiškė pirmiau, nei apie tai pradėta konceptualiai galvoti⁵. Tai reikštų, kad Martinaičiui įžvalgos apie gyvenimą ir kultūrą yra validžios tiek, kiek yra patikrintos (kitaip sakant, kyla iš) patirties ir poezijos. Apybraižoje „Medinis lietuvių epas“ bei kituose straipsniuose, publikuotuose mokslo žurnale *Liaudies kultūra*⁶, Martinaitis iš tiesų remiasi ne tiek moksliniais tyrimais (jie lieka antrame plane kaip papildomi argumentai, patvirtinimas), kiek poetinėmis nuojautomis, arba, kaip pats sako, „kūrybiniais įsijautimais“:

Tokia yra vadinamosios poetinės antropologijos specifika – poetinis būdas „tirti“ kultūrą, dalyvauti kultūroje kartu ją interpretuojant. Vis dėlto toks būdas nėra socialinės antropologijos metodas, kaip kad panašiai vadinamos eksperimentinės postmodernių antropologų praktikos – etnopoetika, antropologinė poezija, literatūrinė antropologija⁷. Poetinės antropologijos kaip tam tikro poetinio principo terminą pasiūlė Viktorija Daujotytė, savo knygoje *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių* jį taikiusi Vytauto Mačernio poezijai aptarti. Studijoje poetinė antropologija aiškinama kaip žiūrėjimas „atitikimų kelias, kuris nesuardo metaforos, bet suteikia jai žmogiškosios organikos tikrumo“⁸. Kitaip tariant, kalbama apie autoriaus ir teksto ryšį per patirtį, per „psichofiziologinį žmogaus substratą“⁹, t. y. tekste nusėdusią suvoktą kūno patirtį.

5 Marcelijus Martinaitis, *Laiškai Sabos karalienei*: Esė romanai. Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 10.

6 P.vz., Marcelijus Martinaitis, „Dievų pašvęstieji“, *Liaudies kultūra*, 1992, Nr. 5, p. 2–8; Idem, „Išėjimas iš rojaus tautos dainose“, *Liaudies kultūra*, 1–3 d., 1994, Nr. 5, Nr. 6 ir 1995, Nr. 1; Idem, „Modernizmo ir primityvizmo sąveika kūryboje“, *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 6, p. 20–24, kt.

7 XX a. 7–8 dešimtmečiais Amerikoje socialinės ir kultūrinės antropologijos mokslininkai, paveikti vadinamojo „literatūrinio posūkio“ moksliniame diskurse ir žanrų maišymosi, disciplinų ribų blukimo tendencijų, ėmėsi eksperimentinių metodų – savuosius etnografinius pasakojimus rašyti kaip literatūrinę esė ar net poeziją. Konkrečiai etnopoetika (*ethnopoetics*) domisi pasakojamuoju folkloru, sakytine ir ritualine poezija, taip pat performansais kaip avangardine etnopoetikos praktika; literatūrinei antropologijai rūpi tyrėjo patirties aprašymai, dažniausiai įgyjantys publicistinės esė žanrinį pavaldą, neslepiantys dokumentikos, autobiografinių faktų, rašymo proceso, subjektyvių reakcijų į tiriamą kultūrinį Kitą ir pan.; antropologinė poezija – tai mokslininkų antropologų kuriami eilėraščiai kaip jų mokslinio tyrimo išraiška. (Plačiau žr. Ivan Brady, „Anthropological Poetics“, *Handbook of qualitative research*, 2nd edition, ed. by Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2000, p. 949–979).

8 Viktorija Daujotytė, *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių*: Sugrįžtantys Vytauto Mačernio skaitymai 85-aisiais jo būties metais, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 26.

9 Viktorija Daujotytė remiasi Vladimiro Toporovo straipsniu „Apie psichofiziologinį Mandelštamo poezijos komponentą“.

Šiame Martinaičio kūrybos tyrime poetinė antropologija suvoktina labiau akcentuojant kultūros veiksnį: kūno patirtis, arba biografija, yra vieni iš daugybės duomenų, priklausančių tam pačiam kultūrinių reprezentacijų visetui. Pasielkus postmoderniajai antropologijai būdingą¹⁰ semiotinę kultūros kaip teksto sampratą, galima kalbėti apie skirtingų to teksto vietų tarpusavio ryšį arba *atitikimą*. Taigi poetinė antropologija yra ne tik poezija, bet ir integralus, arba, kaip Brigita Speičytė pasiūlė įvardyti, *sinergetinis*, poezijos veikimas, kuris neapsiriboja estetika, bet apima ir kitus buvimo kultūroje pavidalus: socialines elgsenas, simbolinius gestus ir kalbėjimo, sakymo būdus.

Poetinę antropologiją galima aiškinti ir kitaip: tai – giluminės kultūros sąrangos reprezentacija. Tiek socialinė, tiek kultūrinė antropologija stebi ir siekia atpažinti organizuojančius žmonių gyvenimos modelius, realius ir idealius elgsenų pavidalus, jų simbolines reikšmes. Šias skirtingas kūrybinės ir socialinės veiklos formas sieja *mimēsis* fenomenas, kuris, anot teoretikų, yra esminė *conditio humana*, veikianči kaip vienas iš tapatybės steigties būdų¹¹. Tai – nuolatinis žmogaus simbolinio pasaulio kūrimas, apimantis praktinį veikimą ir teorinį žinojimą, neišskiriant pažiūrų, įsitikinimų, papročių nei prietarų. Mimezės principas kultūrinėje sąmonėje naikina skirtį tarp realybės (kaip yra) ir vizijos (kaip turėtų būti)¹². Aristotelis, anot tyrinėtojų, šią sąvoką supranta kaip poetiniame artefakte įgyvendintą tikrovės reprezentavimą, t. y. ne tikrovės pakartojimą, o iš esmės antrinį, interpretatyvų, pateikimą¹³. Taigi mimezė suprantama kaip artefaktą konstruojantis veiksmas, realybės pavertimas reikšme¹⁴. Tokiu būdu simbolinė kultūros struktūra ir tą patį „genetinį kodą“ turinčios socialinės elgsenos, gestai yra išlaikomi poezijoje, kūryboje, kai kitaip jų išlaikyti neįmanoma. Vadinas, poezija gali būti realių socialinių ir kultūrinių praktikų pakaitalas, nes išlaiko nesamus ryšius, juos kompensuoja.

Svarbu ir tai, kad poetinė antropologija, priešingai nei minėtos eksperimentinės antropologų metodologinės praktikos, nebūtinai yra mokslininko rašoma

10 Clifford Geertz, *op. cit.*, p. 5.

11 Gunter Gebauer and Christoph Wulf, *Mimesis: Culture, Art, Society*, translated by Don Reneau, University of California Press, 1995, p. 2–3.

12 *Ibid.*, p. 3.

13 Gérard'as Dessons'as remiasi Aristotelio *Poetikos* vertėjų į prancūzų kalbą R. Dupont-Roc ir J. Lallot tyrinėjimais (Aristote, *Poétique*, Seuil, 1980). Žr.: Gérard Dessons, *Poetikos įvadas*, vertė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 27.

14 *Ibid.*, p. 28.

poezija, nors galima rasti argumentų, leidžiančių laikyti Martinaitį mokslininku etnologu (dėstė tautosakos kursus universitete, vadovavo tautosakos ekspedicijoms). Poetinės antropologijos subjektas užima tarpinę poziciją tarp antropologotyrėjo ir vadinamojo čiabuvio-informanto. Tai – veikiau tarpininko ar liudytojo laikysena. Ji ir pagrindžia pradžioje nurodytą Martinaičio žinojimo ir sakymo, kylančio iš asmeninės kilmės (kultūrinės patirties) ir poetinės kūrybos, galimybę.

Medinio epo prielaidos

Apybraižoje „Medinis lietuvių epas“ Martinaitis nuosekliai įrodinėja medį, medinę liaudies skulptūrą turint lietuvių epinį geną, susijusį su žmonių galvojuimu, tikėjimu, jų gyvensena, kultūrine savivoka. Keliami hipotezė: „Gal medyje ir yra tas vis nesurandamas lietuviškas epas, gal medyje ir yra išreikšta mūsų epinė mąstysena?“¹⁵ Martinaitis kalba apie tautosaką, mitologiją, liaudies meną, literatūrą ir jo paties patirtį siejančias figūras, kurios pasirodo esančios labai daiktinės, konkrečios, materialios (medis, medžio dirbiniai, dievdirbystė, meistravimas). Autorius pabrėžia lietuvių polinkį dirbti su medžio materija, laiko jį išskirtinai lietuviams būdinga praktika¹⁶. Pasitelkdamas kūrybinius „išijautimus“ ir patirties *organika* (anot Daujotytės) pagrįstas metaforas, Martinaitis mėgina rekonstruoti lietuvių kultūrinės bendruomenės epą iš vienos „kamieninės ląstelės“, kurią tiki glūdinti medyje, medžio dirbiniuose, drožyboje, skulptūrose.

Tokia poetinė nuojauta patvirtinama pastebint medinių skulptūrų („šventukų“) ir jas padirbusių autorių – beraščių Lietuvos kaimų ir sodybų žmonių – panašumą. Nors antropomorfinio kūrinio panašumas į autorių yra gana universalus fenomenas, tai ne prieštarauja, o tik sutvirtina Martinaičio interpretacijos pagrindą. Be senųjų kaimiečių ir šventųjų skulptūrų vardų simetrijos (Jonas, Antanas, Marija, Petras, Oba, Barbora...), įžvelgiamas ir kūno bei lemties panašumas:

15 Marcelijus Martinaitis, „Medinis lietuvių epas“, in: Marcelijus Martinaitis, *Laiškai Sabos karalienei*, p. 15. Toliau cituojant iš šio leidinio skliausteliuose nurodomas santrumpa L ir puslapio numeris.

16 *Ibid.*: „Būdinga, kad mūsų meistrai mieliau naudojo medį, o ne akmenį, metalą ar keramiką [...]“ (p. 17); „Šis dievdirbių menas plito maždaug dabartinėse etnografinėse bei rytinėse istorinės Lietuvos žemėse, taip pat Lenkijoje. [...] Kaip minėta, tik Lietuvoje paplito medžio drožyba.“ (p. 19).

Tas šventųjų statulėles palaukėse, panamėse, šventoriuose, kapinėse plakė lietus, puolė kerpės, kūnelius aižė laikas, byrėjo dažai, trupėjo galūnės, rūdijo karūnos, daužė įvairūs vandalai, skilinėjo mediena, bet gražėjo, vis kilnesni ir paslaptingesni darėsi veidai, panašėdami į tuos, kurie juos drožė, skaptavo, tašė ir kurie su jais kalbėdavosi kurdami, o iš savo jau pašventintų figūrėlių prašydavo sveikatos ir sėkmės, gero derliaus, amžinojo gyvenimo, kad kelią pastotų svetimam, neprašytam, kad atitolintų karus ir marus. Nykdami mediniai šventieji vis labiau primindavo savo kaimų ir sodybų žmones, kurių veidai nuo sunkių darbų ir iškentėtų vargų taip pat būdavo „suskilę“ – išvagoti daugybės raukšlių. (L, 16)

Kaip matyti iš pateiktos citatos, kūrėjas nėra vienintelis veiksnys, nulemiantis veidrodinį kūrinio panašumą. Martinaitis kalba ir apie kitą lėmėją, pranokstantį individualų autorių ir konkrečią istorinę biografiją. Tai – mitų ir archetipų galia, susiejanti kūrinis su kolektyvinės sąmonės ir vaizduotės šaltiniais, bendruomenine autoryste. Ši mito galia reiškiasi visą žmogaus gyvenimą aprėpusiame gamtos jūtime: mediniai dievukų veidai, tik nugairinti stichijų ir biografijas nivėliuojančio laiko, t. y. nykdami, įgauna tikrąjį savo tapatumą. Taip jie ne tik panašėja su savo kūrėjais, bet ir „gražėja, darosi kilnesni ir paslaptingesni“, lyg priartėję prie „pirmykštės savo formos“, kurios rudimentų akivaizdziai esama ir tradicinėje natūrinėje gyvenimoje, paveldėtuose įgūdžiuose.

Apybraižoje senosios liaudies skulptūros vadinamos „medine tauta“, „keista bendruomene“, kuri į XX a. muziejų saugyklas susirinko – Martinaičio žodžiais – „dažnai be dokumentų ir savo kilmės liudijimų, kartais net nespėjęs paklausti, kuo jie vardu“ (L, 18). Autorius atkreipia dėmesį, jog panašų įspūdį kelia ir didieji epiniai veikalai, taip pat pristatantys tautos, bendruomenės mitologinę charakteristiką.

Vis grįžtama prie tezės, kad lietuvių medinė skulptūra suvoktina ne vien kaip tikėjimo, bet ir kaip pirmaprads, tradicinės kultūros vaizdinys, išsaugojęs pirminę genetinę kultūrinę informaciją, padedančią žmogui orientuotis pasaulyje ir prie jo pritapti, jame įsikurti. Nors medinės skulptūros siužetai pasakoja ne senųjų baltų mitines istorijas, bet yra viduramžių Europos religiniai vaizdiniai, tačiau, pagal Martinaitį, jų išskirtinė vieta etninėje kultūroje byloja apie senesnės pasaulėjautos substratą:

Šventųjų vieta, jų vaizdiniai etninėje kultūroje, pagaliau toks visuotinis pomėgis juos vaizduoti atitinka, o kai kuriais požiūriais ir pranoksta kanoniškąją tikėjimo praktiką,

ypač ten, kur jie buvo siejami su kaimiečių gyvenimu, jų apeigomis ir kultais. [...] Taigi medinę skulptūrą turėtume suvokti ne vien kaip kanoniškus tikėjimo simbolius, bet ir kaip žmonių galvą, susijusį su jų gyvensena, patriarchalinės šeimos sankloda, kaip transformuotą jų nusistatymą dangaus, žemės ir gamtos reiškinių atžvilgiu. (L, 20–21)

Martinaitis atkreipia dėmesį, kad neatsitiktinai seniesiems beraščiams, intuityviesiems meistrams medis yra išskirtinė, „savaip gyva, tarsi kažką jau iš anksto reiškianti medžiaga“ (L, 51). Taip esą dėl medžio mitologijos, juo ženklino pasaulio centro, mitologinio mąstymo siejamų amžinybės sampratos, šventųjų giraičių, alkų, žmogaus likimo. Remdamasis savo patirtimi¹⁷, Martinaitis medžio materiją ir dirbinius, ypač statulėles (žmonių įvairiai vadinamas *dievukais*, *dieveliais*, *šventukais*, *rūpintojėliais*, *pondziukais*), mato kaip atskirą, šalia gamtinės arba folklorinės veikusią *informaciją erdovę*, kaip tarpininkus, ryšio kanalus su anapusinėmis galiomis (L, 18).

Pastebima, kad ypatingą ryšį su medžiu jautę ne tik senieji meistrai, dievdirbiai, bet ir visos tradicinės bendruomenės gyvenimas nuo pat pradžių buvęs susaistytas su medžiu kaip materija. Jeigu ne per dievdirbystės praktiką, tai per kasdienes darbus, poreikius, ritualus. Apie savo paties potraukį medžio darbams Martinaitis yra ne kartą dėstęs kituose eseistiniuose pasisakymuose:

[Y]pač mėgau ką nors drožti iš medžio. Ir dabar mane traukia mediena: jos kvapas, rėvių ritmas, lygūs, švelnūs ir minkšti paviršiai. Tai, matyt, iš tėvo.¹⁸

[Ž]inau medžio išlenkimo, rėvių prasmę, kaip įverti dalgį, ką parinkti grėbliui, ratams, namo pamatams... (P, 49)

Medžio materijoje saugomą kultūros „genetinį kodą“ Martinaitis atpažįsta iš senųjų žmonių gebėjimo „atkurti gyvenimą“:

17 „Dar ir mano augumo metais tėvai, kaimo žmonės drausdavo žaloti, be reikalo nupjauti medį, nes tai reikšdavo jo išniekinimą. Buvo draudžiama kur nors patvoryje numesti net pliauską, o ypač sutrūnijusio šventojo figūrėlę, tikima, jog joje įsikūnijęs šventumas, kursai yra paveikus valdyti žmogaus likimą, teikti malonių. Įvairių apeigų metu adoruojamų šventukų būdavo šiek tiek bijomasi – jų švenčių progomis su jais daromos „sutartys“, siekiama ‚palankumo‘ pradedant darbą, keičiant šeiminių padėtį ir pan.“ (L, 17–18).

18 Marcelijus Martinaitis, *Prilenktas prie savo gyvenimo*: Kalbino ir kalbėjosi Viktorija Daujotytė, Vilnius: Vyturys, 1998, p. 33. Toliau cituojant iš šio leidinio skliausteliuose nurodomas santrumpa P ir puslapio numeris.

Griaudamas tėviškės namą, palėpes radau prikaišiotas medžiagos klumpėms, mediniams šaukštams, grėbliams, dalgiakočiams, rogėms, ratams. Tėvas rinko medžiagą iki gyvenimo pabaigos. Kam rinko ir ko tikėjosi, nes mediniai apyvokos daiktai jau nyko, juos keitė jau metaliniai ar plastmasiniai? Gal jis norėjo man perduoti žinias, kas iš ko daroma? (P, 49)

Medis poetiškai vadinamas „testamentu“, „paskutinės nerašytinės valstiečių kultūros dokumentu“ (P, 49), kurį vis mažiau kas geba perskaityti. Martinaičio „poetiniai įsijautimai“ leidžia jam medyje atpažinti glūdintį, savaip „užšifruotą“ lietuvių epą, kuriame išvien su mitine „keista bendruomene“, jų pirmapradžiais, steigiamaisiais judesiais kartu dalyvauja ir konkretus rankomis medį apdirbantis, meistraujantis žmogus. Martinaičio įsitikinimu, medžio dirbimas, žmogaus veikimas darbo įrankiais tiek lietuvių papročiuose, tiek tautosakoje pranoksta savo praktinę reikšmę. Anot jo, meistravimas veikia ir kaip filosofinis gestas, panašiai kaip judėjimas ar buvimas erdvėje (P, 27).

Taigi meistravimo, medžio dirbinių, drožinių, dievdirbystės įvaizdžių gausa bei primityvistinė savamokslio meno stilistika Martinaičio poezijoje leidžia kelti klausimus, peržengiančius estetikos domeno ribas: kokia, remiantis Michailu Bachtinu, yra autoriaus „estetinė veikla“¹⁹, koku principu organizuojamas poetinis pasaulėvaizdis, ką reiškia meistravimas ir medžio dirbinyms reprezentuojamoje kultūroje, kuo pavirsta tradicinės kultūros elementai moderniojoje poezijoje? Ieškant atsakymų, poezijos stilius, jos vidinė struktūra ima vertis kaip antropologinė mimezė.

19 Michailo Bachtino meno filosofija (Michail Bachtin, *Autorius ir herojus: Estetikos darbai*, Vilnius: Aidai / ALK, 2002) yra iš esmės antropologiška. Nors Bachtinas kalba apie autorių ne kaip apie biografinį asmenį, o kaip apie kūrinio organizacinį principą, visa apimančią transgredientinę žiūrą, svarbiausias meno interesus, pagal jį, yra etinė sąsaja su tikrove, autoriaus vertybinė pozicija. Kitaip tariant, „prieš užimdamas grynai estetinę poziciją herojaus ir jo pasaulio atžvilgiu, autorius turi užimti grynai gyvenimiškąją“ (p. 106). Taigi ir autoriaus estetinė veikla yra skirta padrikas pasaulio reikšmes surinkti ir suvienyti aiškioje vertybinėje perspektyvoje: „Estetinė veikla surenka padrikos prasmės pasaulį ir jį išreiškia užbaigtu bei sau pakankamu vaizdiniu, tam, kas pasaulyje laikina (jo dabarčiai ir praeičiai – jo esąčiai), randa gyvybės įkvepiantį ir saugantį emocinį atitikmenį, ji atranda vertybinę poziciją, iš kurios pasaulio laikinumas įgauna vertybinio svarumo būties įvykyje, įgyja vertę ir fiksuotą konkretumą.“ (p. 299)

Homo faber

Įdomu, kad meistravimas, medžiagiškumas, materialumas kaip organizuojantis principas gali veikti ir kalboje. Martinaitis viename interviu 1980 m. paklaustas, kodėl jo poezijoje tiek daug „atsiminimų“, senosios buities atributų, pabrėžė, kad daugeliui jo kartos žmonių sąvoka „gimtas kaimas“ yra gana sąlygiška:

Anksti, net per anksti, nesulaukus „atsiminimų amžiaus“; tėviškė tapo vien prisiminimais, literatūrine vizija. Kada renkamos kultūvės, net šaukštai, tai kaip nepradėsi rinkti žmonių judesių, kalbėjimo būdo, pozų? Atmintis tampa „muziejumi“ [...].²⁰

Iš pažiūros panašią, „muziejaus“, funkciją atlieka ir eilėraščiai. Juos galima vertinti kaip savitą etnografinę ekspoziciją („kompozicija“ gal vėliau pasirodys tinkamesnis žodis?), kurioje matome „surinktas“ suirusios senosios gyvensenos liekanas, archajinei žemdirbiškai civilizacijai būdingas būsenas, žmonių *nusiteikimus* ir *įsijautimus*. Pavyzdžiui, ką apie kultūrą byloja žymiųjų poetinių portretų įtaigi konkretika: kvailutė Onulė verkia raudono siūlo iš vaikiškos kojinių; močiutė buvo labai žemažiurė, todėl ją laidojo su akiniais; kad Žuvelio Žvejo velveto kepurė nepasirodytų pernelyg abstrakti, ji yra dar ir „su snapeliu ir saga“ ir pan.? Tokių portretų, poetinių vaizdinių „daiktiškumas“, detalės materialumas sinekdochiškai atskleidžia šios kultūros ir mentaliteto pobūdį, santykį su pasauliu, geriausiai nusakomą per medžiagos apčiuopiamybę. Czesławas Miłoszas esė *Gimtoji Europa* taip pat pastebi lietuvių „meilę materijai“, komentuodamas flamandiškai daiktišką-rakandišką lietuvių buitį²¹.

Martinaičio poezijoje jau įvaizdžių lygmenyje ryškėja raktinės sąvokos, kuriomis generuojamas poezijos kaip kultūrinio ir istoriško teksto turinys bei stilius: „Buvo gražiai išrašytos langinės / ir išraižyti žirgai“; „Jeigu aš medis, kurį kada nors nukirs, / iš manęs nedarykit tvorų, / nesupjaukite malkoms“; „Išdegins mane / ant skrynios, / išdroš lazdoje“; „Paskui tašė suolus, / apsėstus žmonių“; „Pirmą saulėtą dieną užmiršk tu mane kaip medinį“; „Kirsiu miške

20 „Už liepsnojančių durų“: Su Marcelijumi Martinaičiu kalbasi literatūros kritikas Stasys Lipskis, *Pergalė*, 1980, Nr. 5, p. 126.

21 „Lietuvių etnis elementas neatsiejamas nuo meilės materijai“. Czesław Miłosz, „Jaunystės miestas“, in: Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*: Esė, vertė Juozas Tumelis, Vilnius: Apostrofa, 2011, p. 81.

medį, / išsidrošiu sau tėvą“; „Medinėj upėj Kristus dairos Krikštytojo Jono“ – tai tik keletas tiesioginių medžio meistravimo ir dirbinių įvardijimų eilėraščiuose. Šį spektrą papildo stilistinės senųjų liaudies skulptūrų, drožinių aliuzijos:

Sopulingoji
prie kelio stovi,
ant rankų laiko
pervertą sūnų.

Iš šono kraujas
į smėlį laša,
visi, kas eina,
lenkiasi kraujui.

Sūnus negyvas
motinos klausia:
– Gyvą ar mirusį
mane laikai tu?

– Ką man žinoti, –
aš juk tik sūnų
dieną ir naktį
laikau ant rankų...
(eil. „Sopulingoji“²²)

Hannah Arendt knygoje *Žmogaus būklė* kalba apie daiktų pasaulį ir žmogaus rankų darbą, daiktų darymą kaip tam tikrą žmogaus būklę – *homo faber*. Anot jos, daiktai sąlygoja pasaulio realumą ir patikimumą, nes yra pastovesni už patį dirbimo aktą ir potencialiai net ilgaamžiškesni už jų autorių gyvenimą²³. Daiktai, darymo, dirbimo produktai užtikrina gyvenimo pastovumą ir tvarumą: „Pasaulio daiktų paskirtis yra stabilizuoti žmonių gyvenimą, o jų objektyvumą

22 Marcelijus Martinaitis, *Sugrįžimas: Poezijos rinktinė*, Vilnius: Tyto alba, p. 365. Toliau cituojant iš šios rinktinės skliausteliuose nurodomas santrumpa S ir puslapio numeris.

23 Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*, iš anglų kalbos vertė Aldona Radžvilienė ir Arvydas Šliogeris, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 94.

lemia faktas, kad – priešingai Herakleito teiginiui, jog neįmanoma įbristi į tą pačią upę, – žmonės, nors jų prigimtis nuolatos keičiasi, gali atgauti savo savastį, t. y. savo tapatumą, būdami susiję su ta pačia kėde ir su tuo pačiu stalu.“²⁴ Kaip minėta, Martinaitis tokio pastovumo ir tvarumo, netgi gyvenimo atsikūrimo galimybę jaučia esant ne tik daiktuose, bet ir pačioje medžiagoje, taip pat jos išdirbimo veiksmė, kurį supranta kaip praktinį ir filosofinį aktą, tapatumo įtvirtinimą („Tada pagalvojau, kad iš šios tėvo surinktos medžiagos dar galėčiau atkurti gyvenimą – jos užtektų pasidaryti įrankius arimui, sėjai, pjūčiams, pasigaminti apavą ar drabužį.“ P, 49).

Kalbėdamas apie tapatumą, Alphonso Lingis įgūdžius išskiria kaip vieną iš kelių žmogaus tapatybės ir lemties jausmą sąlygojančių veiksnių (kiti veiksniai: aplinka, kilmė, istorija, charakteris, pažiūrų sistema). Šie veiksniai neprivalo veikti kompleksiskai – tokių bendruomenių ir žmonių su nepažeistu tapatybės jausmu šiais laikais praktiškai jau nėra. Tačiau kertiniai tapatybės ir lemties jausmą kuriantys elementai galioja ir veikia kompensaciniu būdu: pavyzdžiui, praradus aplinką (kaip tai atsitiko Martinaičiui ir jo kartos žmonėms), gyvenimo rišlumą gali patvirtinti įgūdis, nes, anot Lingio,

[d]irbdami plūgais, pjūklais ir yломis, kaltais, staklėmis ir siuvamosiomis mašinomis, žmonės įgijo įgūdžių. Įgūdžiai teikė individams tapatybę. Kantrybė, ištvermė, patirtis, įgytos įgūdimo reikalaujančiame darbe, individams teikė substancialumo jausmą. Įgytasis įgūdis jūsų gyvenimui teikia rišlumą: tikriausiai prireikė ne vienerių metų tam įgūdžiui išsiugdyti, ir kai dirbate, tie metai yra su jumis. Kai įgūdžių išmokstama iš vyresniosios kartos, tėvai, protėviai ir jų tėvai lieka gyvi tame, kuris dabar dirba. Į jausmą, kurį kičė moteris jaučia savo staklėmis, susilydė kraujo šauksmas ir atsivavimas – tokio jausmo nepatiria moteris, kelianti kvalifikaciją naujųjų technologijų laboratorijoje Berlyne. [...]²⁵

Arendt meistravimo įgūdį, medžiagos dirbiną rankomis aiškina kaip filosofinį judesį, kaip žmonių pasaulio tvėrėjo būklę. Anot Arendt, *homo faber* – meistraujantis žmogus – „elgiasi kaip visos Žemės valdovas ir šeimininkas“²⁶, t. y.

24 *Ibid.*, p. 132.

25 Alphonso Lingis „Praėjusios ir ateinančios kultūros formos“, *Baltos lankos*, Nr. 15–16, 2002, p. 31.

26 Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 134.

kūrėjas, tvarkos organizatorius, nes gamina neišsemiamą įvairovę daiktų, kurių visuma sudaro žmogaus sukurtą pasaulį²⁷. Šis tvarumas suteikia pasaulio daiktams sąlygišką nepriklausomybę nuo juos pagaminusių ir naudojančių žmonių, suteikia jiems „objektyvumo“. Turbūt tai galėtų pagrįsti Martinaičio įspūdį apie archajiškas medines skulptūras, kurios, pergyvenusios savo kūrėjus, aptalžytos laiko ir gamtos, jam pasirodo kaip „keista bendruomenė“, medinė mitinė tauta, jau nebeprisiklausanti ją išdrožusioms rankoms, bet esanti kaip savarankiška, „objektyvi“ būtis, kuri, pasak Martinaičio, „kažką žino ir nori mums pasakyti“ (L, 16), t. y. perteikia pirmąją kultūrinę informaciją.

Sukurti daiktai įgyja nepriklausomybę ir objektyvumą, tačiau pats daiktų darymas, fenomenologinės antropologijos požiūriu, yra subjekto nuo objekto neskirianti veikla. Daikto meistravimas yra ne darbas, o visiškas tapatumas tam, ką žmogus veikia. Šiuolaikinės fenomenologinės antropologijos praktikas Timas Ingoldas nuosekliai analizuoja būtent meistravimo (medžio lentos pjovimo su rankiniu pjūklau) judesį kaip įgūdžio ir kūno atminties pavyzdį, pabrėždamas kūno ir daikto, materijos bei įrankio sinergetinį veikimą²⁸. Tokį judesio, kūno atminties ir medžiagos rezonansą praktiškai sunku išskaidyti į atskirus elementus, kaip kad ėjimas neišskaidomas į pėdą, kelią, žingsnį, judėjimą. Įgūdžio praktikuotoją Ingoldas lygina su istorijų pasakotoju, kuris seka pasakojimus veikiau ne žodžiais, bet savo gebėjimu, meistriškumu²⁹. Todėl galima svarstyti apie įgūdį, šiuo atveju meistravimą, medžiagos dirbimą, kaip *būvį* – buvimą pačiu daiktų gaminiu ar net daiktais, kitaip tariant, gyvenimą daiktais (pagal analogiją su Ingoldo pastaraisiais metais plėtojama idėja apie gyvenimą *linijomis*³⁰). Antropologas Michaelas Jacksonas tokį fenomeną nusako sąvokomis „praktinis žino-

27 Meistraujantis pasaulio kūrėjas ir šeimininkas *homo faber* savo kvalifikacijomis panašus į bachtinišką estetikos plotmės šeimininką, kūrinių pasaulio tvarkytoją ir prasminių formų „dailidę“ – autorių.

28 Tim Ingold, *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*, London: Routledge, 2011, p. 60.

29 *Ibid.*, p. 57.

30 Pvz., britų antropologas Timas Ingoldas pastaraisiais metais plėtoja idėją, kad žmonės gyvena linijomis: vaikštome, nueiname, pareiname, apeiname, grįžtame – judame erdvėje ir mąstome linijomis, tokiais, linija nusako antropologinį žmogaus būvį. (Žr. Tim Ingold, *Re-drawing Anthropology: Materials, movements, lines*, Aldershot: Ashgate, 2011; Idem, *Being Alive*, op. cit.; Idem, *The Life of Lines*, London: Routledge, 2015).

jimas“ arba „gyvenamoji metafora“ (*lived metaphor*)³¹. Martinaičio reprezentuojamos kultūros „gyvenamąją metaforą“ galėtų nusakyti Arendt terminas *homo faber*. Tai – „žymėta“ Martinaičio buvimo kultūroje forma, skirtinguose sferose mimetiškai atkartojanti tą patį meistravimo judesį.

Įdomu, jog eilėraščio rašymas priklauso tokiai pat meistravimo ir daiktų sistemai. Papildomų argumentų teikia žodžio *poezija* etimologija iš senovės graikų *poiēin*, „gaminti, kurti, daryti“, ir *poiēsis* „kūrinys“ arba „kūrimas“, priklausantis tai pačiai semantinei paradigmai, kaip ir „darymas“, „meistravimas“ (plg. Aristofano ironišką poetų vertinimą – *tektones hymnon* – „himnų drožėjai“, „himnų dailidės“). Poezija – viena meistravimo praktikos formų. Poeziją meistravimo praktikai priskiria ir Arendt. Anot jos, minčių, prisiminimų materializavimas, „neapčiuopiamybės transformavimas į daiktų apčiuopiamybę“ irgi „priklauso nuo to paties meistriškumo, su koku yra kuriami kiti dirbtiniai žmogaus pasaulio daiktai“³².

Čia ir pasireiškia sinergetiškas poezijos veikimas, nes Martinaičio „meistravimas“ apima ir sodybos kūrimą rankomis, smulkiuosius dirbinius³³, margučių skutinėjimą³⁴, teorinį domėjimąsi meistravimu, dievdirbyste, liaudies menu, ir eilėraščių rašymą. Kaip pasakoja Gražina Martinaitienė ir poeto rankraščius tyrinėjęs Valentinas Sventickas, Martinaitis, „jau senokai prisijaukinęs kompiuterį, eilėraščius visų pirma užsirašydavo ranka, taisydavo irgi ranka. [...] Labai martinaitiškas sąmojis – savo rankraščius pavadindavo rankdarbiais“³⁵. (Čia atrodo iškalbingas ir sakinyš iš poeto laiško atostogaujantioms žmonai su dukra: „Šiandien nusipirkau siuvamąją mašiną eilėraščiams rašyti.“³⁶) Rašė ne į užrašų

31 Michael Jackson, *Things As They Are: New Directions in Phenomenological Anthropology*, Indiana University Press, 1996, p. 142.

32 Hannah Arendt, *op. cit.*, p. 94.

33 Martinaitis žmonai Gražinai yra rankomis prigaminęs įvairių papuošalų: segių, vėriniių – iš parankinių priemonių ir gamtinių medžiagų (medžio, gintaro, kankorėžių). Be daugybės išdrožtų cigarečių kandiklių, yra sumeistravęs ir ypatingą dovaną profesoriumi Vytautui Kubiliui apgynus disertaciją – medinę knygą *Privati literatūros istorija. I tomas* (1978), kurią pagamino dviem egzemplioriais, su masyviais mediniais viršeliais, sujungtais lyg durų ar skrynios vyrtais. Pavadinimas ir viršeliai iškalti vinutėmis etnografiniu ornamentu. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas, Vytauto Kubiliaus fondas f. 92, b. 386.

34 *Marcelijaus Martinaičio margučiai*: Marcelijaus Martinaičio [skutinėtų velykinių] margučių kolekcijos katalogas, parengė Daiva Beliūnienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2014.

35 Valentinas Sventickas, „Rankraščiai kaip rankdarbiai“, *Metai*, 2015, Nr. 2, p. 87.

36 Lietuvos literatūros ir meno archyvas, Marcelijaus ir Gražinos Martinaičių fondas f. 598, ap. 1, b. 113, p. 12.

knygeles paaukuotais krašteliais, bet kur pakliūva – dažniausiai panaudoto lapo antroje pusėje ar šiaip ant kokios popieriaus skiautės, Lietuvos radijo ir televizijos programų suvestinės (buvo LRT tarybos narys)³⁷. Rankraščių archyve daug apglamžytų, aplaistytų, katės pripėduotų lapų. Tokią rankraščių tvarką norisi palyginti su meistro dirbtuvės kūrybiniu chaosu. Sventickas, sudaręs pomirtinę Martinaičio poezijos knygą, pasakoja, kad tarp 9-o dešimtmečio *Kukučio baladžių* rankraščių ant prirašyto lapo kur nors krašte pasirodo Martinaičio nubraižytas gana tikslus Vanaginės namelio projektas³⁸. *Kukučio baladės* ir parašytos daugiausia tų statybų metu. Martinaitis užrašydavo labai daug redakcijų, galutinis eilėraščio variantas dažniausiai nutoldavo nuo pirminio. Eilėraščius jis gludino, šlifavo, trumpino, grynino: „Žiūrint į kintantį tekstą matyti, kaip nuosekliai atsisakoma nebūtinų vaizdų ir žodžių, kaip ryškinama svarbiausiojo poetinio veiksmo tėkmė. [...] [T]obulinamas tekstas trumpėja, darosi konkretnesnis.“³⁹ Beje, Sventickas pastebi ir kitą paskutinio dešimtmečio Martinaičio tekstų kitimo tendenciją – meistriškai glotnus eilėraščio pavidalas slopinamas, „nori būti šerpetotas, lyg ir negrabus, vengiantis vaizdo ir kalbos grožybių“⁴⁰. Laikantis medinio epo metaforikos, galima galvoti apie vis intensyvesnę linkimą prie formos paprastumo lyg prie pačios (kalbos) substancijos, kurioje, nelyg medyje, nepriklausomai nuo skulptoriaus pastangos, jau iš anksto glūdi ir forma⁴¹.

Ir ankstyvųjų Martinaičio eilėraščių įtaigą lemia ne klasicistinė precizika, bet tautosakinis naivus „netobulumas“. Ypač martinaitiškai skamba ataidintis nuo Maironio elementarus silabotoninis ritmas (kapotas, kareiviškas), ryškios intonacinės aliuzijos į archajines kolektyvinės autorystės dainas⁴². Paskutinė nerimuota eilutė atšlyja nuo posmo korpuso lyg neušlifuoto medžio drožinio šerpetą („Ėjo negrižti, / sakė: – sudiemus! / Kryžiais žymėjo / baltas kaktas.“

37 Valentinas Sventickas, *op. cit.*, p. 88.

38 *Ibid.*, p. 89.

39 *Ibid.*, p. 93–94.

40 Sventickas tokį pokytį metaforiškai vadina „sugrįžimu iš poezijos“ ir gretina jį su „rimta literatūrologija nieko bendra“ neturintiu asmeniniu įspūdžiu: „[M]etams bėgant M. Martinaičio eilėraščiai darėsi vis panašesni į jo figūrą ir eigastį“. *Ibid.*, p. 95.

41 „Garsus medinių skulptūrų meistras Ipolitas Užkurnys mėgsta pasakoti, kaip, apžiūrėdamas ažuolo ar kito medžio kamieną, jau matęs jame figūras, veidus, jį traukte traukią į medienos vidų, tad ir skubęs kuo greičiau nutašyti tai, kas nereikalinga.“ (L. 17).

42 Leonardas Sauka, *Lietuvių liaudies dainų eilėdara*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 48–49.

S, 53; „Jojau jojau aukštą naktį – / virš kepurės buvo mėnuo, / buvo obelys ir žvaigždės, / buvo aišku kaip rašte.“ – S, 364). Tokie eilėraščių formos aspektai kelia šiurkštus, grublėto, grubiai nutašyto medžio dirbinio įspūdį.

Poetinis koliažas

Tyrinėtojai pastebi, kad mimizezės fenomenas turi ir politinį aspektą, atpažįstamą per meno kūrinio santykį su socialine tikrove. Anot Gunterio Gebauerio ir Christopho Wulfo, mimizezės transformacijos mene byloja apie socialinius pokyčius realybėje⁴³. Tokią hipotezę patvirtintų ir Martinaičio poetikos apžvalga, fiksuojanti poetinių vaizdinių palaipsnį „virtimą“ mediniais daiktais it Kaziuko mugės suvenyrais (eil. „Vilniaus Kaziuko mugėje“; S, 347). Socialinę tikrovę per kelis dešimtmečius radikaliai transformavo sovietinis režimas ir modernybės techninė pažanga. Natūrinę žemdirbių civilizaciją vienos kartos akivaizdoje pakeitė drastiška kolūkių ir planinės ekonomikos sistema. Sovietinė ideologija iki tol galiojusį žmonių gyvenimo modelį ir tradicines praktikas diskreditavo kaip smerktinas nacionalizmo apraiškas; vėliau, po 1956 m. įvykusio XX SSKP suvažiavimo, padaryta išlyga, kuri etninę kultūrą „perkvalifikavo“ į liaudiškumą, neatsiejamą nuo partiškumo – „svarbiausių socialistinio meno principų“. Organinė žemdirbiškos gyvensenos tradicija redukuota iki liaudies kultūros formų: dainų švenčių, liaudiško kostiumo ir butaforijos. Martinaitis 9-o dešimtmečio pradžioje įvairiuose eseistiniuose pasisakymuose permąsto ir ima aiškinti tai, ką pirminiu būdu iki tol buvo užfiksavęs poezijoje:

Menki atramos taškai visos tos etnografijos, senukai, romantiška agrarinės kultūros simbolika, kuri puikiai tinka sudaryti įspūdžiui, kad jokių problemų nėra, kad su naujovėm puikiai susigyveno tai, „kas buvo geriausio praeityje“; – be skausmo, be moralinių nuostolių.⁴⁴

Poezijoje aiškėja dramatiška tiesa: jokių realių „atramos taškų“ nėra. Sovietmečiu parašytų eilėraščių – ypač rinkinių *Debesų lieptais* (1966), *Saulės grąža* (1969), *Akių tamsoj, širdies šviesoje* (1974) – atmosfera kelia nenatūralios tylos įspūdį.

43 Gunter Gebauer and Christoph Wulf, *op. cit.*, p. 9.

44 „Už liepsnojančių durų“, p. 126.

Rimtį kontrastingai išryškina menkas garsas, kurio įprasto gyvenimo sąlygomis neišskirtum iš aplinkos: „Girgsi šulinio svirtis, lyg gervės iškristų / [...] / Suvirpa tyla, kai kala ganykloje mietą – / lyg muštų kažką negailestingai, toli.“ (S, 35). Tai – tuštumos („tuščių laukų rudenėj begalybėj“, S, 134), mirtinos tylos („ir tuščia, / kad net negalėtum numirti“, S, 55), staigios pabaigos, sąstingio būseną: „Tokia nebūtis – žolė nesupūva pernykštė“ (S, 52); „Netraukia paukščiai nei į šiaurę, nei į pietus“; „Dabar žolė tokia keista – be kvapo: / nei laikas gelst, nei kilt aukščiau tvorų“ (S, 54). Aplinka nuščiuvusi lyg ką tik po katastrofos, lyg nugriaudėjęs kurtinančiam sprogimui, kaip eilėraštyje „Vakaras Palendrose“ (S, 88):

Buvo baugiai ramu.
Vakaruos – prieš saulėlydį –
kilo dulkių raudoni stulpai.

Be garso
lyg degdamas skrido lėktuvas
link saulės laidos.
Nurimę visi kažko klausėsi,
nieko jau negirdėdami.

Žiūrėjo
didelės akys nakties.
Tamsėjo daiktai –
tokie vieniši, sunkūs,
pavargę.

Baltąja senelių šviesa apšviesta,
senutė kalbėjo tik sau –
jau nesuprantamais žodžiais.

Šią valandą –
visi buvo vieniši,
ir niekas nieko nelaukė:
vieni – seniai buvo mirę,
kiti – tik žiūrėjo ir klausės,
nieko jau negirdėdami.

Kiekviename vėlesniame rinkinyje vis labiau ryškėja distancija tarp *autorius*, t. y. kūrinio visumą aprėpiančios žiūros (pagal Bachtiną), ir vaizduojamo apmirusio, sustabarėjusio pasaulio („Sustingus rugsėjo erdvė virš kalvos. / Klausausi nutolstančios savo kalbos“ – S, 104). Aplinka vis aiškiau regisi lyg butaforinė, nenatūrali, sukurpta, sukomponuota iš skirtingų detalių – statiškų, nepaslankių, skulptūriškų herojų it medinių teatro lėlių („Guodėja – iš rankų, / iš veido – tarnaitė. / Pažįstama – neatpažinta / našlė rugiaveidė“, S, 66), iš grafiškų mizanscenų („Priekyje dvylika raitelių jojo. / Kaip nupiešti jų žirgai / ėjo nuleidę galvas. / Ir nesimatė, kur baigiasi kelias.“, S, 60), kultūrinių dekoracijų, tautosakinių skulptūrinių atskambių. Skirtingi žanrai, stilistikos, balsai, žemdirbiškos gyvensenos ir mentaliteto nuotrupos – viskas įtraukiama į kuriamą vientisą koliažą ar grafinį monochrominį raižinį („Ateis sekmadienis / ir paukščiai skris / sparnais nemojuodami. / Veidai lyg bus apšviesti“, S, 130; „atvertos motinos / ten stovi kaip šviesa – / jų liūdesys gražus / langinių širdyse.“, S, 106).

Atrodo, kad Martinaitis savo poetinį pasaulį kuria su daiktų meistravimo įgūdžiu. Komponuoja jį iš archajiškos, žemdirbiškos gyvensenos detalių, sumišusių kultūrinės patirties nuotrupų, poezijoje tapusių daiktiškais vaizdiniais (pvz., „Tu numegzk man, mama, kelią / iš vaikystėj sumąstytų spindulių...“, S, 16; „Tai išraudosiu – baltą prie juodo / prie žalio pridėsiu raudoną. / Guli kojelės / prie Kuršo, / šala rankelės / prūsos.“, S, 58), lyg iš senų bandytų padirbti naują daiktą.

Claude'as Lévi-Straussas, tyrinėjęs pirmųkščių bendruomenių mąstymo struktūras, panašią meistravimo techniką, kai iš gatavų primityvių objektų pasitelkiant parankines priemones kuriamas naujas daiktas, kurį vėliau bus galima panaudoti meistraujant dar kitą, įmantresnį, dirbinį, pavadino brikoliažu (*bricolage*)⁴⁵. Panašiu principu organizuojamas Martinaičio poetinis pasaulėvaizdis teikia ryškių aliuzijų į buitinį, praktinį meistravimą kaip kasdienio gyvenimo tvirtinimą, rūpestį būtiniausiai poreikiais („Ir tėvas / ėmė statyt trobą / su močiute, / stovinčia asloj, / su senelio kosėjimu seklyčioj / ir dirbti visokius darbus – / vis su mano akim.“, S, 138). Tiesioginiams kirvuko, drožimo, medžio dirbimo įvardijimams Martinaičio poetinių įvaizdžių repertuare tenka svarbi vieta („Žagarėj buvau / kirvuką pirkau.“, S, 67; „Degant Raseiniams, / klykdamas / Stonų ganyklomis / bėgo Kukučio kirvukas.“, S, 209). Kartu brikoliažo technika

45 Claude Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 29–31.

kreipia vaizduotę link naiviojo liaudies meno, anot paties Martinaičio, link pirmųkščio, intuityvaus, savaimio vaizduotės veikimo, link „neformalizuotų kūrybos šaltinių“⁴⁶, kuriuos, kaip minėta, galima išvelgti ir sueižėjusiuose senųjų medinių skulptūrų veiduose, ir vadinamų primityviųjų, beraščių menininkų autoriniuose darbuose. Pavyzdžiui, susidaryti istoriškesnį išpūdį apie Martinaičiui svarbią „beraščių išmintį“ ir jos socialinį referentą leistų savamokslės beraštės kilimų siuvinėtojos ir tapytojos Petronėlės Gerlikienės (1905–1979) kūryba – neįtikėtinos įtaigos menininkės darbų poetika ir darbų albume šalia iliustracijų pateikti autentiški (tik iš žemaičių tarmės literatūrine kalba perrašyti) autokomentarai:

Adomas ir Ieva. Rojui išsiuvinėti reikia labai skaidraus geltonumo medžiagos ir jos labai reta. Va ta medžiaga, nors ir palaikė, bet tiks... Rojus yra virš namų ir tik liaunos rojaus medžių šakelės su žiedais ir vaisiais prilaiko Adomą ir Ievą. Ievos sijonas toks pasipūtęs... Moteris visada turi būti gražesnė už vyrą, su neužmirštuolių puokšte. Bet va, Adomui reikia kojų, paimsiu Dariuko jau išaugtas kelnes. Pakarpysiu galus ir bus Adomo pirštai.⁴⁷

Kaip išaugtos Dariuko kelnės siuvinėjamame kilime tampa Adomo pirštais, taip senosios buities detalės Martinaičio poezijoje tampa kultūrinio ornamento dalimi.

Poezijoje pamažu įsitvirtina autorinės žiūros perspektyva, kurią galima nusakyti eilute „Į savo dangų jau žiūriu žemyn“ (S, 129). Iš tiesų Martinaičio kuriamas pasaulis atrodo gerokai sumažinto mastelio: lyg žvelgiant iš viršaus aprėpiama visuma ir kartu detalė – kaip paveiksle („Po dangum Lietuvos – / baltas žirgas ant kalno, / sodybos, / atspindėtos vandens...“; S, 92; „Štai ir vėl / kirtėjų būriai puola išbalusį rugį / pagal Donelaičio hegzametą: / kirtis – du pasilenkimai – / ir atsitiesus rinkėja numeta surištą pėdą.“; S, 159; „Buvo gražiai nupaišytos langinės / ir išraižyti žirgai. / Tekėjo mergaitė kaip rytą / pateka saulė.“; S, 170). Toks regėjimas iškreipia proporcijas ir išraiškos, vaizdinių lygmenyje leidžia, pavyzdžiui, boružę išvysti kaip žmogui lygiavertę figūrą („Šalia katafalko /ėjo mergaitė raiša – / ji buvo boružės sesuo.“; S, 60), išryškinti vieną iš pažiūros nereikšmingą detalę, ją sureikšminti, sukeistinti („Rado prie tako Onulė / raudoną siūlą / iš vaikiškos kojinės, / o gal iš vaivorykštės?“; S, 62).

46 Marcelijus Martinaitis, „Modernizmo ir primityvizmo sąveika kūryboje“, p. 20.

47 Petronėlė Gerlikienė, *Siuvinėti kilimai, tapyba*, Vilnius: Lietuvos tautodailininkų sąjunga, 2005, p. 53.

Tokio „sumažinto mastelio“ pasaulio gyventojai, komponuojamo koliažo personažai, vadinami baltaisiais žmoneliais, beraščiais žmogeliais kaip paukščiais („savo saulę jau uždirbot, / baltieji žmoneliai“ S, 107; „Tu paukšti, paukšti, tu žmogeli mažas, / tik būk kantrus ir lauk, berašti tu“, S, 118; „Vaikeli, paukščio širdy / yra labai maži žmonės“, S, 124). Žvilgsnio perspektyva ir planas, matymo aprėptis, vaizdinių proporcijos kelia dekoratyvinio kūrinio – reljefinio medžio drožinio ar raižinio – išpūdį (plg. Vytauto Jurkūno sukurtas Donelaičio *Metų iliustracijas*⁴⁸). Apskritai meistrautojo santykis su pasauliu, autorinė *pasaulio kū-rėjo*⁴⁹ perspektyva Martinaičio eilėraščiuose pagrindžia donelaitiškąją estetiką – šiurkštaus kalbinio štricho, figūrų negrabumo ir ypatingo jautrumo aplinkai, gamtinio dvasingumo dermę.

Martinaičio poezijoje pasaulis surankiotas iš detalių, iš nuolaužų, likusių po įvykusio „sprogimo“, staigios katastrofos, apie kurią byloja minėta ankstyvųjų rinkinių tylos būseną. Paskiri nusiaubto pasaulio daiktai klijuojami, komponuojami į paveikslą kaip į atminimų sąsiuvinius („Tave parsivesiu atpirktu Jurbarko vieškeliu, / ant asfalto padėsim dobilais siuvinėtas Palendres.“ S, 347). *Atminčių* ciklas, realiūs, pusiau folklorinės rašymo į atminimų sąsiuvinį praktikos intertekstas, rodo, taip pat neprieštarautų poetinio koliažo interpretacijai⁵⁰. Taigi poezija tampa priemone atgauti pasaulį, ja atkūrinėjami suirę santykiai, modeliai, tvarkomas nuolaužų chaosas modernybėje. Tai ir yra poetinės antropologijos savitumas, leidžiantis poeziją naudoti kaip medžiagą, meistravimui reikalingą materiją. Todėl realią archajinę bendruomenę ir suirusius gentinius ryšius keičia poetinis „maketas“, neatsitiktinai kuriamas pasitelkus medžio ir meistravimo įvaizdžius:

48 *Kristijonas Donelaitis, (Metai, pasakėčios)*, dailininkas Vytautas Jurkūnas, 1956.

49 Michailo Bachtino sąvoka. Michail Bachtin, *op. cit.*, p. 299.

50 Šią interpretaciją patikrinti bei sustiprinti galėtų ir semiotinė dvinarių priešpriešų analizė: Algirdas Julius Greimas ir Kęstutis Nastopka yra išvelgę dvinarę semantinę Martinaičio poezijos struktūrą, kurios vienas elementas, būties pastovumo geidimas, rodo, atitiktų mūsų interpretacijos kodą – medinio dirbinio vaizdinį. Antrasis Martinaičio kūrybos vidinės struktūros narys, veiklos troškimas, Greimo siejamas su „ašaros“ figūra, leidu plėtoti kultūrinių emocijų, būsenų temą. Ypatingai – žymėtąsias Martinaičio poezijos jausenas, iš kurių ryškiausia atrodo gailėsčio kultūrinė veikmė, reikalaujanti atskiro tyrimo. (Žr.: Algirdas Julius Greimas, „Ašara ir poezija“, in: *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 135–165; Kęstutis Nastopka, „Veiklos įprasminimas“, in: *Archaika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, sud. Saulė Matulevičienė, Audinga Peluritytė-Tikuišienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 23–32).

Kirsiu miške medį,
 išsidrošiu sau tėvą,
 atsupsiu kvėpavimą,
 koplytėlėj šventieji
 išgiedos jam Izidoriaus vardą –
 ir taip išauginsiu jį
 iš mažo medinio Izidoriaus.
 Paskui jam išdrošiu vežimą,
 prie vežimo – šunelį,
 rytą išdrošiu,
 kad būtų arkliai pakinkyti,
 akis jam gražiai išrašysiu,
 kad būtų šviesu,
 kad rytas vis auštų ir auštų
 ir kad iš po kojų arkliais
 paukštis ankstyvas pakiltų,
 džiaugsmingai suklikęs gyvenimą.
 (eil. „Prisiminimas (Tėvas)“, S, 307)

Tokį daiktų pasaulio tvėrimo veiksmaž Martinaičio poezijoje motyvuoja ne tik „lietuvių medinio epo“ genas, bet ir konkreti istorinė ir sociokultūrinė XX a. antrosios pusės situacija, beje, būdinga visai Europai, kurią Jose Ortega Y Gassetas apibūdino kaip po amputacijos juntamą skausmą⁵¹. Martinaičio poezijos daiktiškumą iš dalies galima kildinti iš Kukučio „nutrauktos kojos“ sindromo, kuris pasireiškia nuolatiniu „protezo“ kūrimu, ramento nelyg kaiščio skausmui užkimšti drožinėjimu, kad skausmas liautųsi sklidęs „po tolimiausius kraštus [...] / lyg pasaulinis karas“ (S, 195). Poetinį kultūros „protezą“ elementariu lygmeniu pagrindžia ir struktūrinės antropologijos tyrinėjimai, teigiantys, kad kultūra, nors ir kinta, transformuojasi, tačiau visada stengiasi išsaugoti, atstatyti tai, kas prarasta, kad praeitis galėtų koreliuoti su dabartimi, kad būtų pagrįsta

51 „Esame išmušti iš vėžių, praradę ryšį su savo aplinka. Tačiau šią sumaištį pastebime ne išorėje, o savyje. Tarsi netekę vienos savo esybės dalies, jaučiame amputacijos skausmą toje dalyje, kuri mums liko.“ Jose Ortega Y Gasset, *Mūsų laikų tema ir kitos esė*, sudarė Antanas Andrijauskas, iš ispanų kalbos vertė Rasa Samuolytė, Vilnius: Vaga / ALK, 1999, p. 275.

esama kultūros būklė⁵². Poezija padeda įsisavinti kultūrinėje apykaitoje dalyvaujančius vaizdinius, prigydo juos kaip savus, kad net ir modernus individas (ar kitų kultūrinių patirčių žmonės⁵³) gali su jais tapatintis.

Išvados

Literatūros antropologija leidžia kultūrą skaityti integraliai kaip vientisą tekstą, poezijos neatskiriant nuo sociokultūrinės tikrovės, žmonių vaizduotės ar kasdienių praktikų. Straipsnyje tokiu būdu skaitomas Marcelijaus Martinaičio *tekstas* – eilėraščiai, autobiografinė proza, jo kūrybiško gyvenimo simboliniai gestai. Šiame tekste nuosekliai ryškėja autentiška Martinaičio kaip liudytojo ir kartu interpretatoriaus laikysena, siūlantį mąstyti apie Martinaičio saviinterpretacijos modelį – poetinę antropologiją. Toks modelis suponuoja sinergetinį poezijos veikimą, taigi poezija pasirodo kaip lygiavertė kompleksinės vienakryptės veiklos gija, todėl gali būti realių socialinių bei kultūrinių praktikų kompensacija.

Martinaičio poezija veikia lyg kultūriškai svarbios meistravimo praktikos pakaitalas. Suirusio gyvenimo formos jo traktuojamos kaip daiktai, iš kurių dar galima ką nors sumeistraiuti, kurių nevalia išmesti. Iš senosios žemdirbių gyvensenos figūrų Martinaitis lipdo poetinį koliažą, kuriuo, viena vertus, stilizuojamas savamokslio meno naivumas, kita vertus – reprezentuojamas (sudabartinamas) kasdienio gyvenimo tvirtinimas, paveldėti judesiai, „tapatybės bei lemties jausmą“ (anot Alphonso Lingio) teikiantys įgūdžiai. Besikartojantys medžio dirbimo ir dirbinio įvaizdžiai bei jų stilistinės aliuzijos Martinaičio kultūrinei laikysenai nusakyti leidžia telktis interpretacinį *homo faber* – meistraujančio žmogaus – tropą.

Gauta 2016 04 18

Priimta 2016 05 06

52 Claud Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 85.

53 Įspūdį apie Martinaičio poezijos vertimų į hindi kalbą recepciją (buvo publikuoti hindi kalba einančiame literatūros žurnale *Interviu*, 1987) galima susidaryti iš vertėjo Anilo Dzhavindhay 1987 11 21 laiško poetui: „Jūsų eilėraščiai pas mus tapo labai žinomi. Jau daug hindi žurnalų kreipėsi į mane, kad jiems išversčiau Jūsų poezijos.“ (У нас эти стихи получили большую известность. Уже многие журналы хинди просили меня перевести для них ваши стихи) Žr. LLTI BR, Marcelijaus Martinaičio fondas.

Marcelijus Martinaitis's Cultural "Crafting"

S u m m a r y

From a theoretical perspective, literary anthropologists (e.g., Stephen Greenblatt, Clifford Geertz) view poems, letters, and social behavior as cultural documents that are valuable in their own right; their careful reading can unpack a certain image or trope that functions as a self-interpretive concept in a culture. Reading Martinaitis's *text* in this way reveals the poet's socio-cultural and aesthetic stance. The author of the article proposes that this stance can be seen as an instance of anthropological poetics, which she defines as poetry's synergistic working on aesthetic levels and within social life. She sees poetry, on the other hand, as one of numerous and equivalent cultural modes of being which are capable of compensating for actual social practices.

The images of *woodworking*, *carpentry*, and *craftsmanship* appear repeatedly in Martinaitis's *text*. Martinaitis *crafts* his poetic world like an ensemble of wooden sculptures or a collage of objects. The author comes to the conclusion that Martinaitis's poetry functions as a substitute for an inherited cultural movement – the practice of craftsmanship. This enables her to discuss Martinaitis's cultural stance using Hannah Arendt's concept of *homo faber*.

Keywords: literary anthropology, anthropological poetics, synergistic effect of poetry, mimesis, *homo faber*, craftsmanship.
